

ІМПРОВІЗАЦІЯ У ТВОРЧІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Відомо, що завданням учителя не є навчання в суто методологічному розумінні, а підготовка спеціаліста, який може швидко орієнтуватись у трудовому процесі та за його межами. Відтак, важливу роль починають відігравати практичні навички спеціаліста, які є пріоритетнішими за теоретичні знання.

Педагогічний процес за своєю природою є явищем творчим; творчість у професійній педагогічній діяльності є необхідною умовою та гарантією досягнення найвищої результативності педагогічного пошуку вчителя. Процес творчості виявляється не тільки під час проведення заняття, прогнозування ходу заняття, але, власне, ще з моменту задуму та підготовки до впровадження певної ідеї в навчальному процесі, який постійно піддається впливу внутрішніх та зовнішніх умов.

Педагогічна імпровізація завжди пов'язана з творчістю; в умовах педагогічної імпровізації відбувається процес актуалізації та мобілізації творчих зусиль та здібностей, має місце творчий розвиток педагога. Ознакою педагогічної імпровізації є те, що вона має загально-педагогічну цінність, педагогічну значущість, є показником якості творчого підходу до педагогічної діяльності у навчанні та вихованні студентів.

Тож, ціллю статті ми обрали виявлення ролі та сутності педагогічної імпровізації як важливого елемента творчого педагогічного процесу, простежити механізми виникнення даного явища на основі теоретичного аналізу та огляду методологічної літератури, визначити стадійність прояву педагогічної імпровізації, а також

експериментально довести важливість функціонування даного процесу під час проведення заняття.

В.Н. Харкін зазначає, що основою педагогічної імпровізації є загальнокультурні та психолого-педагогічні знання, навички, творча домінанта, спеціальні знання.

Учений називає фактори, з яких складається готовність учителя до педагогічної імпровізації: психолого-педагогічні знання, знання предмета й методики його викладання, увага, розвинена уява, творче самопочуття (натхнення, творчий пошук), уміння спілкуватися, володіння мовленням, уміння перевтілюватися, рефлексивні вміння, розвинена інтуїція, уміння вчасно приймати рішення та одразу ж реалізовувати їх, уміння органічно переходити від експромтного до запланованого.

Справжнього викладача характеризує вияв творчого потенціалу. Коли він упроваджує на занятті педагогічний задум, він мусить забезпечити органічне втілювання та оперативне корегування педагогічного проекту заняття саме в момент спілкування зі студентами або учнями. Тут йому допомагає педагогічна імпровізація.

Тлумачення педагогічної імпровізації таке: «Діяльність учителя чи вихователя, що здійснюється в ході педагогічного спілкування без попереднього осмислення, обдумування. Метою педагогічної імпровізації є знаходження нового розв'язку в конкретних умовах навчання й виховання. Суть педагогічної імпровізації становить швидке та гнучке реагування на виникнення педагогічних завдань» [5].

Проблема педагогічної імпровізації

пов'язана з психологією творчої діяльності. Феномен імпровізації та експромт як її різновид добре відомий у творчості діячів мистецтва: поетів, музикантів та ін. Імпровізація пов'язана з діяльністю педагога не менш, бо їй властиві загальноєвристичні риси та певною мірою за своєю структурою вона нагадує творчість акторів.

З широкого кола питань, що були присвячені проблемам творчого потенціалу вчителя, найважливішими є питання, пов'язані з суб'єктивно-емоційними аспектами творчого пошуку педагога, який обов'язково включає в себе й науково-педагогічний пошук.

В.А. Кан-Калік вважає, що в розкритті творчого потенціалу та досягненні педагогічної майстерності важливу роль відіграє розвинена психофізична природа вчителя (здатність використовувати власне зовнішність, міміку, експресію, виразні можливості тощо). Нерозвинений психофізичний апарат (невпевненість у собі на занятті, творче самопочуття як вихідні феномени) у молодого спеціаліста призводить до великих нервових перевантажень, швидкої стомлюваності [4].

Аналізуючи творчий потенціал педагога, учений зіставляє два види творчої діяльності - педагогічної та театральної, вважаючи, що, по-перше, на рівні взаємодії можуть визначитися такі залежності творчих процесів, які важко визначити іншими засобами; по-друге, з'являється можливість досліджувати один творчий процес через інший.

Дослідник також вказує на такі важливі його аспекти, як педагогічне переживання, етичну природу педагогічного процесу, творчу індивідуальність педагога та, зокрема, його творче самопочуття, яке активно

та ефективно розвивається у студентів за методом навчання К.С.Станіславського, а саме "методом фізичних дій". Велику роль у формуванні творчого потенціалу відіграє також педагогічне спілкування, на основі якого формуються комунікаційні завдання педагога, індивідуальний стиль спілкування тощо.

Як уже було зазначено, під час педагогічного спілкування трапляються випадки, коли викладач мусить вчасно відреагувати на певну ситуацію, дати свій аналіз проблеми зовнішніх, що динамічно розвиваються, та іноді внутрішніх обставин; саме в таких ситуаціях і має місце педагогічна імпровізація.

Педагогічна імпровізація є компонентом суб'єктивно-емоційної сфери творчого процесу педагога, це творчість викладача саме у процесі спілкування з дітьми, під час здійснення педагогічного задуму.

Педагогічна імпровізація як категорія творчого процесу пов'язана з умінням педагога спілкуватися та його творчим самопочуттям, бо, з одного боку, творче самопочуття викладача та продуктивне спілкування обумовлюють продуктивність імпровізації, а з іншого, вдала імпровізація прямо впливає на самопочуття педагога та свободу його комунікативної діяльності.

В.О.Кан-Калік, спираючись на роботи Б.М. Теплова, А.Ц. Пуні, Б.Ф. Ломова, доходить висновку, що для реалізації імпровізації принциповими чинниками є долання випадкових перепон, що в певній мірі залежить від вольового компоненту педагогічної імпровізації, яка має таку послідовність у своєму вираженні:

- оперативний аналіз ситуації, вибір засобів впливу;
- власне вплив (процес

імпровізації);

- оцінювальна стадія, де педагог аналізує результати імпровізації та визначає подальші завдання своєї діяльності.

У прояві педагогічної імпровізації важливу роль відіграє творча підготовка вчителя, яка передбачає психолого-педагогічну підготовку; набуття навичок та прийомів спілкування з аудиторією та доброго знання колективу взагалі.

В результаті дослідження проблеми виділено 5 варіантів педагогічної імпровізації:

- перший варіант виникає за корегуючими факторами педагогічної творчості (клас, учень, ситуація, виховальна проблема, яка раптово виникає в колективі). Цей варіант Кан-Калік назвав імпровізацією, яка виникає ззовні, опосередковано;

- другий варіант педагогічної імпровізації пов'язаний з тим, що педагог знаходить у собі самому потрібний матеріал до імпровізації: раптова ситуація у класі, спогади, аналогія тощо.

- третій варіант виникає за логікою подання навчального матеріалу; тут викладач визначає такі залежності в логічному процесі, які не були ним помічені попередньо.

- четвертий варіант педагогічної імпровізації в класі пов'язаний з критичним аналізом вчителя власної діяльності.

- п'ятий варіант пов'язаний зі складністю творчого пошуку, який здійснюється викладачем.

Педагогічна імпровізація за своєю сутністю є результатом, продуктом творчого процесу викладача та творчого реагування учнів (студентів), з одного боку, та необхідною умовою ефективного його (творчого процесу) протікання.

Проблемою аналізу педагогічної

імпровізації

Л.Ю.Берикханова.

займалася

Вчена, розглядаючи питання класифікації варіантів педагогічної імпровізації та інші прояви цього процесу, акцентує увагу на проблемі професійної підготовки до імпровізації, яку вона називає «імпровізаційною готовністю» [1].

Вчена також особливу увагу приділяє інтуїтивному пошуковій діяльності. Інтуїцію вона називає одним із внутрішніх механізмів, що призводить до виникнення імпровізації.

Інтуїтивний пошук є однією із запорук успішного творчого прояву не тільки в педагогічному процесі, але і в інших сферах життєдіяльності. Педагогічний пошук - це категорія, притаманна людині з творчим потенціалом. Отже, проводячи заняття, педагог інтуїтивно намагається знайти та означити нові, найбільш оптимальні рішення у педагогічному спілкуванні.

Проблемою розв'язання функціонування інтуїтивного процесу займалася психолог Р.М. Грановська. Учена зазначає, що перед тим, як людина відчуває та приймає інтуїтивне рішення, вона знаходиться в особливому стані, якому властиві емоційні зміни, що є показниками чогось нового. Людина з підвищеним рівнем чутливості до свого внутрішнього стану має безпомилкове відчуття та проникливість. Багато творчих людей перебували у дивному, як їм здавалося, стані, наприклад, відчували шум у вухах або холод у грудях [2].

Важливо зазначити, що особливі відчуття або емоційні імпульси передують усвідомленню інтуїтивного рішення. Коли нова інформація просуває рішення у необхідному руслі, до бажаного результату, виникають

позитивні емоції. В цей момент дуже важливо, щоб людина не намагалася позначити все вербально. Треба надати своєму відчуттю більш чіткої форми. Провісником того, що ми наближаємось до рішення, є посилення емоційного напруження, яке викликається тим, що людина опрацювала багато даних, однак вони ще не є організованими таким чином, щоб було можливо їх розуміти. Та коли у процесі обробки все зайве відшаровується, усе набуває гармонії та виникає інсайт - проникнення в саму суть об'єкта або ситуації. Зазвичай інсайт - явище миттєве, раптове. Ситуація, яка здавалась невизначеною, тепер сприймається як ясне, цілісне явище. Під час інсайту вмикається вся правостороння зона, при цьому значно зростає обсяг сприйняття та змінюється режим обробки інформації.

Інсайт знижує напруженість та визволяє енергію, яка до цього моменту була спрямована на організацію та обробку великого за обсягом матеріалу. Це відчуття задоволеності, яка є результатом творчого процесу.

Людина сприймає та переживає інтуїтивну ідею, що з'являється після емоційних перебігів чуттєво. Психолог надає приклад, ствердження відомого фізика А.Б. Мігдала, «іноді під час безсонної ночі, з причини великого обсягу роботи, тобі здається, що нібито ти є присутнім на цьому процесі та спостерігаєш за ним начебто зі сторони. Підсвідомість з'являється перед тобою як зібрання знайомих та ледве знайомих тобі людей, які образами являють собою різні поняття. Ти маєш зацікавити їх один одним, зробити так, щоб вони почали спілкування. Треба відчути атмосферу цього зібрання, це дає тобі ключа до ідей, яких не вистачає» [2: 419]. З цього прикладу бачимо, що потрібні

значні зусилля для того, щоб результат, який було здобуто, зрозуміти та виразити словами. Труднощі виникають тому, що людина повинна розшифрувати та перекласти те, що було здобуто чуттєво, на мову логіки.

Більшість учених з часом довіряють своєму, як вони кажуть, інстинкту, відчуттю все з більшою силою.

За Грановською, інтуїтивний процес має таку стадійність:

- формування та спроба рішення; тут ми уточнюємо мету дії, формулювання, спробуємо вирішити завдання традиційним шляхом. Якщо нам не вдалося його вирішити, ми здійснюємо декілька спроб, намагаючись більш детально перевірити, проаналізувати інформацію;

- інкубація - поринання в себе або відволікання; відбувається, коли ми переключаємось на іншу діяльність, проблема поринає у підсвідомість, де проходить пошук рішення;

- осяяння - це поринання в сутність, коли вся об'ємна, заплутана інформація проходить інкубацію та наприкінці стає ясною і зрозумілою;

- усвідомлення - інтуїтивне рішення має суб'єктивний характер, тому потребує перевірки, точної обробки та подання результатів у кінцевому виді.

Отже, як імпровізація, так й інтуїтивне рішення мають власні етапи процесів. Також, подібно до інтуїтивного процесу, імпровізаційний акт підлягає усвідомленню наприкінці, коли проводиться аналіз.

Л.Ю. Берикханова, розв'язуючи проблему педагогічної імпровізації, представляє досить чітку її класифікацію[1].

За джерелом виникнення педагогічна імпровізація поділяється на "природну"(неспровокованою) та "вимушеною"(спровокованою).

За якісним змістом, ступеню новітності рішення вчена поділяє педагогічну імпровізацію на стандартну (використовуються стандартні, типові рішення певних педагогічних ситуацій) та творчу (використовуються нешаблонні засоби та новітні комбінації вже відомих засобів).

Вчена, як вже зазначалось, порушує питання імпровізаційної готовності та виділяє 4 етапи її формування:

1) розвиток вмінь втілювати педагогічну імпровізацію, що націлена на організацію навчальної комунікації;

2) розвиток умінь аналізувати методичну структуру заняття (співвідносити прийом зі змістом навчального матеріалу);

3) формування вмінь втілювати імпровізацію, націленої на корегування змісту навчального матеріалу (акцентування - розвиток вмінь співвідносити зміст навчального матеріалу із навчально-учбовою ситуацією, яка виникає на занятті);

4) формування вмінь втілювати педагогічну імпровізацію, що має напрям на конкретизацію цілей навчання (акцент - розвиток умінь бачити перспективу).

На основі проведеного аналізу робіт, присвячених даній проблемі зокрема факторів, що певною мірою впливають на процес формування педагогічної імпровізації, нами було проведено анкетування студентів та викладачів факультету іноземних мов ПДПУ ім. К.Д.Ушинського.

На питання, чи є схожими діяльність актора і педагога, з 30 опитаних 80% студентів дали позитивну відповідь, 20% були не згодні, вважаючи професію вчителя більш важливою та серйозною. З опитаних викладачів 100% були згодними зі схожістю даних професій,

аргументуючи, що в обох варіантах учасник процесу вмикає імпровізацію.

На запитання про перевагу факторів, що призводять до виникнення педагогічної імпровізації: внутрішніх (власне вчителя) або зовнішніх (обставини тощо), 40% студентів віддають перевагу внутрішнім, 33% студентів – зовнішнім, а 27% студентів вважають, що це – взаємодія обох факторів. Більшість викладачів, як і студентів (60%) переважними вважають внутрішні фактори, зовнішнім віддають перевагу 20% педагогів, ще 20% викладачів вважають, що тут важливою є взаємодія внутрішнього та зовнішнього.

На запитання, чи треба формувати імпровізаційну готовність у системі професійної підготовки, погляди студентів та викладачів співпали: 90% вважають, що це є необхідною умовою підготовки висококваліфікованого спеціаліста, однак 10% респондентів вважають імпровізаційність природним даром.

Слід зазначити, що респонденти проявили високий рівень знань, про що свідчать досить чіткі та логічні відповіді на запитання. Будучи учасниками педагогічного процесу, вони дали власну дефініцію терміна „педагогічна імпровізація”, зазначили, що процес протікання заняття та імпровізація є взаємодіючими категоріями.

Отже, зазначимо, що:

- діяльність педагога носить творчий характер, і це є необхідною умовою для передавання знань;

- завданням учителя в наш час є не суто навчити учнів, а навчити їх вміло користуватися знанням під час динамічного розвитку технологій та мінливих зовнішніх обставин, тобто виховати емоційно-стійку, творчу особистість;

- творчість у педагогічному процесі є необхідною умовою праці педагога;
- навчання студентів-педагогів

імпровізації – необхідна умова виховання та підготовки компетентного спеціаліста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берикханова
Педагогическая импровизация в деятельности учителя. Автореферат на соискание уч. ст. канд. пед. наук. – Красноярск, 1990.

2. Грановская Р.М. Конфликт и творчество в зеркале психологии. – М.: Генезис, 2002. – 523 с.

3. Загвязинский В.И., Ахтанов В. Методология и методы психолого-педагогического исследования. – М.:

Л.Ю. Academia, 2001.

4. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс. – М., 1974.

5. Український педагогічний словник автор Гончаренко Семен. – К.: Либідь, 1997. – 376 С.

6. Харькин В.Н. Педагогическая импровизация: теория и методика. – М., 1992.

Подано до редакції 22.01.07

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы определения, природы и модели педагогической импровизации. Автор поднимает вопрос творческого подхода в педагогическом процессе, раскрывает механизмы

функционирования данного процесса, его корреляции с планированием занятия, необходимости формирования и развития импровизационной готовности у будущих учителей.

SUMMARY

The article deals with the problem of defining pedagogical improvisation, specifying its nature and models. The author raises the question of the creative approach in a teaching and training process, reveals functioning mechanisms of the given process, its correlation with lesson planning; the question of forming and development of improvisation skills.

Науковий керівник: д. пед. н., проф. І.М. Богданова.